

**ДОСТАТНІСТЬ І ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ПРО
ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ****SUFFICIENCY AND ADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN CIVIL CASES
ESTABLISHING THE FACT OF BIRTH OR DEATH OF A PERSON
IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE**

Висвітлюються загальні проблеми здійснення і захисту цивільних прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території. Зосереджується увага на неможливості здійснення державної реєстрації актів цивільного стану та отримання свідоцтва державного (українського) зразка про народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України. Наголошується, що судовою формою, починаючи з 2016 року, залишається єдиним законодавчим механізмом юридичного оформлення народження та смерті особи на тимчасово окупованій території шляхом встановлення в судовому порядку факту народження або смерті особи на цій території. Розглядається питання можливості використання судами як допустимих доказів документів (оформлених неукраїнською мовою та недержавного зразка), виданих установами самопроголошених утворень, розташованих на тимчасово окупованій території, на підтвердження фактів народження і смерті, а також письмових пояснень заявників в таких справах. Наводиться судова практика Верховного Суду в зазначеній категорії справ, а також положення закону щодо недійсності документів, виданих на тимчасово окупованій території. Звертається увага, що визнаючи перебування тимчасово окупованих територій під окупацією Російської Федерації, мешканці зазначених територій мають законні сподівання того, що отримані ними на такій території документи, оформлені російською мовою, будуть прийняті в суді без їх перекладу на державну (українську) мову. Тому пропонується передбачити подання заявником перекладу таких документів на державну (українську) мову лише за ініціативою суду, якщо суддя не володіє мовою, якою оформлені документи. При цьому обґрунтовується можливість використання, окрім показань свідків (забезпечити явку яких з тимчасово окупованої території до суду або ж їхню участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції не уявляється можливим), також й пояснення заявників в таких справах, оформлених або в заявах по суті справи, або у вигляді письмового опитування заявника та інших осіб, оформлених у вигляді проведеного адвокатом письмового опитування. Такий підхід відповідатиме державній політиці щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій та забезпечуватиме здійснення і захист прав їхніх мешканців з урахуванням принципу розумності.

Ключові слова: цивільне судочинство, воєнний стан, встановлення факту, народження, смерть, тимчасово окупована територія України, доказування, допустимі докази, достатні докази, письмові пояснення, свідки.

The article covers the general problems of exercising and protecting the civil rights of citizens of Ukraine living in the temporarily occupied territory. The article focuses on the impossibility of carrying out state registration of civil status acts and obtaining a (Ukrainian) state certificate of birth or death of a person in the temporarily occupied

territory of Ukraine. It is emphasized that the judicial form, starting from 2016, remains the only legislative mechanism for the legal registration of the birth and death of a person in the temporarily occupied territory by establishing in court the fact of the birth or death of a person in the mentioned territory. The issue of the possibility of using by courts, as admissible evidence, of documents (drawn up in a non-Ukrainian language and of a non-state sample) issued by institutions of self-proclaimed entities located in the temporarily occupied territory to confirm the facts of birth and death, as well as written explanations of applicants in such cases, is considered. The case law of the Supreme Court in the specified category of cases is given, as well as the provisions of the law on the invalidity of documents issued in the temporarily occupied territory. It is noted that recognizing the temporary occupation of the occupied territories by the Russian Federation, residents of the specified territories have legitimate expectations that documents received by them in such a territory, drawn up in Russian, will be accepted in court without their translation into the state (Ukrainian) language. Therefore, it is proposed to provide for the applicant to submit a translation of such documents into the state (Ukrainian) language only at the initiative of the court, if the judge does not speak the language in which the documents are drawn up. At the same time, the possibility of using, in addition to the testimonies of witnesses (whose appearance from the temporarily occupied territory to the court or their participation in the court session via videoconference is not possible), also the explanations of the applicants in such cases, drawn up either in statements on the merits of the case, or in the form of a written questioning of the applicant and other persons, drawn up in the form of a written questioning conducted by a lawyer, is justified. Such an approach will correspond to the state policy on the reintegration of temporarily occupied territories and will ensure the implementation and protection of the rights of their residents, taking into account the principle of reasonableness.

Key words: *civil proceedings, martial law, establishment of a fact, birth, death, temporarily occupied territory of Ukraine, proof, admissible evidence, sufficient evidence, written explanations, witnesses.*

Наслідком тимчасової окупації частини території України (Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, а також окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей) починаючи з 2014 року стало припинення на зазначених територіях діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування, утворених відповідно до Конституції та законів України. Громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території України, створено перешкоди у здійсненні та захисті їхніх цивільних прав (зокрема права власності на нерухоме майно, спадкових прав, права на судовий захист, можливість державної реєстрації фактів народження і смерті в органах ДРАЦС тощо) [1, с. 33]. В своїх попередніх публікаціях ми неодноразово зупинялись на проблемі неможливості здійснення державної реєстрації актів цивільного стану та отримання свідоцтва державного (українського) зразка про народження або смерть особи на тимчасово окупованій території України (далі – ТОТ). Лише через два роки після початку тимчасової окупації, з метою оптимізації процесу отримання свідоцтва про народження, про смерть для осіб, які проживають на ТОТ, парламентом було прийнято Закон України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» від 4 лютого 2016 року № 990-VIII, яким Цивільний процесуальний кодекс України (в редакції до 2017 року) було доповнено статтею 257-1 «Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України». В ЦПК України в редакції 2017 року зазначену норму було відтворено у статті 317 [2, с. 137]. І хоча Планом заходів реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2021 р. № 1171-р, й було передбачено напрацювання механізмів щодо запровадження адміністративної позасудової процедури визнання фактів народження та смерті осіб на ТОТ, проте станом на сьогодні така процедура досі відсутня. А єдиний урядовий законопроект, який було внесено до парламенту на початку 2023 року та який передбачав, зокрема, можливість визнання та підтвердження державою актів цивільного стану, що мали місце на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, в адміністративному порядку (цим законопроектом передбачалось, що для проведення державної реєстрації народження дитини або смерті органам державної реєстрації

актів цивільного стану може подаватися медичний документ, що підтверджує факт народження або смерті на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України, або документ, що підтверджує відповідну реєстрацію цих фактів на такій території, виданий окупаційною адміністрацією Російської Федерації), у липні 2025 року було відкликано [3]. Тому судова форма, починаючи з 2016 року, залишається єдиним законодавчим механізмом юридичного оформлення народження та смерті особи на ТОТ шляхом встановлення в судовому порядку факту народження або смерті особи на ТОТ. В таких цивільних справах рішення суду фактично замінює собою медичний документ державного (українського) зразка про підтвердження народження або смерті особи (як єдину підставу для проведення державної реєстрації народження або смерті в органах державної реєстрації актів цивільного стану України) в позасудовому порядку [4, с. 106].

Водночас дані (відомості), на підставі яких суд має встановити факт народження або смерті, встановлюються на підставі доказів (письмових, речових і електронних доказів; висновків експертів; показань свідків), поданих учасниками справи або витребуваних судом (варто зауважити, що в окремому провадженні з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази). При цьому такі докази мають бути «допустимими» і «достатніми» (ст.ст. 76, 13, 294, 78, 80 ЦПК України). Саме в аспекті допустимості доказів (а також їх достатності), які можуть подаватися до суду з метою встановлення в судовому порядку факту народження або смерті особи на ТОТ, й існують практичні питання, яким серед науковців (зокрема вченими-процесуалістами) приділяється недостатня увага. Тому визначення юридичної можливості використання судами як допустимих доказів документів (оформлених неукраїнською мовою та недержавного зразка), виданих установами самопроголошених утворень, розташованих на ТОТ, на підтвердження фактів народження і смерті, а також використання як допустимих доказів письмових пояснень заявників в таких справах й ставить за мету наша стаття.

Як відомо, наукою цивільного процесуального права напрацьовано критерії для визнання доказів недопустимими, а саме: а) доказ одержано з порушенням норм матеріального та/або процесуального права; б) на підтвердження обставини справи подано засіб доказування, який за законом не може використовуватися для підтвердження цієї обставини; в) доказ має незаконну основу формування, внаслідок чого інформація, закріплена в доказі, могла б мати інший зміст, якби в процесі формування доказу не сталося порушення закону; г) доказ одержано з невідомого джерела, походження якого не встановлено. Наслідком визнання доказу недопустимим є втрата ним юридичної сили – здатності виступати засобом встановлення обставин справи [5, с. 32–33]. Отже, дотримання відповідних норм матеріального та/або процесуального права є першим (основним) критерієм допустимості доказів, якщо такі правила встановлено у відповідному законодавчому акті.

Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (ч. 3 ст. 9) встановлено, що будь-які органи, їх посадові та службові особи на ТОТ та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану. Зазначений «виняток» щодо всіх тимчасово окупованих територій України було запроваджено Законом № 2217-IX від 21.04.2022. До цього такий «виняток» містився лише в Законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (ч. 3 ст. 2) і стосувався документів, що підтверджують факт народження або смерті особи на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях.

Як роз'яснив Верховний Суд, при встановленні факту народження або смерті на ТОТ суди повинні надавати оцінку документам, поданим заявником на підтвердження такого факту, в тому числі і документам, виданим органами та установами самопроголошених утворень, розташованих на окупованих територіях. При цьому суди можуть застосовувати загальні принципи («Намібійські винятки»), сформульовані в рішеннях Міжнародного суду ООН та ЄСПЛ, у контексті як мінімум «реєстрації народжень, смертей і шлюбів», на основі документів, виданих закладами, що знаходяться на окупованій території, у сукупності з іншими доказами, для встановлення можливих фактів, оскільки встановлення цих фактів має істотне значення для реалізації прав громадян України. Верховний Суд вважає, що при наданні оцінки таким доказам судам необхідно

враховувати, що подання сторонами доказів, які безпосередньо і достовірно підтверджують факт народження/смерті особи на ТОТ, є одними із основних в категорії справ про встановлення факту народження/смерті особи/військовослужбовця на території, на якій введено воєнний стан, або на ТОТ. Такими доказами можуть бути: письмові докази; речові докази, у тому числі звуко- і відеозаписи; висновки експертів; копії лікарського свідоцтва/довідки; показання свідків, що можуть підтвердити ті обставини, на які посилається заявник; документи, видані органами на непідконтрольних територіях; акти, сповіщення; дані, отримані з відкритих джерел; заяви до правоохоронних органів тощо [6, с. 23–24, 50–51]. Зокрема, в одній зі справ Верховний Суд не погодився із висновком суду апеляційної інстанції, який посилаючись на те, що надана заявником копія «свідетельства о смерти» відповідно до положень статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» є недійсною та не створює правових наслідків і не може бути належним доказом при судовому розгляді, не дослідив всі докази, надані заявником, а саме довідку про причини смерті (форма № 106/у), яка видана відділом судмедекспертизи трупів республіканського бюро судово-медичної експертизи Донецької Народної Республіки, не надав належної оцінки доводам заявника, не врахував вік матері заявника та можливість надання заявником інших доказів на підтвердження факту смерті його матері (постанова Верховного Суду від 07.09.2022 у справі № 759/5313/21) [7, с. 12].

Зрозуміло, що документи, які видані на ТОТ, оформлюються російською мовою. У зв'язку з цим у суду під час оцінки доказів, з огляду на встановлену у ч. 1 ст. 9 ЦПК України державну мову цивільного судочинства, може виникнути питання щодо недопустимості відповідного письмового доказу без належно оформленого (нотаріально засвідченого) перекладу документу на державну (українську) мову. В цьому аспекті Верховний Суд звертає увагу на поодинокі випадки, коли суди під час розгляду справ цієї категорії повертають заявникам заяву про встановлення факту смерті з тих підстав, що до матеріалів справи долучено копії акта та лікарського свідоцтва про смерть без належно оформленого перекладу на державну мову (ухвала судді Бергівського районного суду Закарпатської області від 27 вересня 2022 року у справі № 297/2718/22), та наголошує, що суди не повинні ігнорувати обставини, в яких опинилися заявники після повномасштабного військового вторгнення РФ на територію України, та об'єктивні складнощі, що можуть виникнути у них при наданні доказів на підтвердження відповідного факту. Враховуючи викладене, а також специфіку розгляду справ в порядку окремого провадження, зокрема особливій ролі суду при з'ясуванні обставин справи; об'єктивних складнощів, які можуть виникнути у заявників при наданні доказів для встановлення факту смерті особи починаючи з 24 лютого 2022 року на ТОТ, суди мають зважати на вказані обставини та, керуючись завданням цивільного судочинства, уникати спрощеного та формального підходу при вирішенні таких справ [6, с. 52]. Варто погодитись із таким підходом, адже Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» надає відповідні гарантії мешканцям ТОТ і забезпечує здійснення їхніх прав поза межами ТОТ, визначаючи спеціальний судовий процесуальний порядок встановлення фактів народження/смерті на ТОТ, які в силу факту свого проживання на ТОТ або в силу неможливості отримати відповідні документи на ТОТ, вже зазнають обмежень в доступі до правосуддя.

Тому визнаючи перебування ТОТ під окупацією Російської Федерації, мешканці зазначеної території мають законні сподівання того, що отримані ними на ТОТ документи, оформлені російською мовою, будуть прийняті в суді без їх перекладу на державну (українську) мову. У зв'язку з цим, при розгляді судом справ зазначеної категорії доцільно було б запровадити правове регулювання, наприклад, за аналогією зі ст. 79 Закону України «Про нотаріат» (нотаріус засвідчує вірність перекладу документа з однієї мови на іншу, якщо він знає відповідні мови). І якщо тільки суддя не володіє мовою, якою оформлені документи, видані на ТОТ, то лише тоді на підставі ч. 2 ст. 294 ЦПК України буде розумним за власною ініціативою суду витребувати у заявника переклад таких документів на державну (українську) мову.

В одній зі справ Верховний Суд зазначив, що посилання заявника на застосування «намібійського винятку» не дає підстав для висновку, що факт смерті може підтверджуватися лише документами, виданими органами на непідконтрольній території України. Заявник зобов'язаний надати суду також й інші докази, які не отримані від органів тимчасово окупованої території. Такими доказами можуть бути пояснення свідків, фототаблиці тощо. Розгляд судових справ про встановлення факту смерті на тимчасово окупованій території України повинен відбуватися за загальними правилами здійснення цивільного судочинства з врахуванням окремих винятків, їй притаманних, а отже, кожна сторона повинна довести ті обставини, які мають значення для справи

і на які вона посилається як на підставу своїх вимог (постанова Верховного Суду від 20.12.2018 у справі № 707/1607/16-ц) [7, с. 13]. Тому, одночасно із письмовими доказами, на нашу думку, не заперечується можливість використання, окрім показань свідків (забезпечити явку яких з ТОТ до суду або ж їхню участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції не уявляється можливим), також й поясненнями заявників в таких справах, адже системний аналіз положень ЦПК України дає підстави для висновку, що пояснення учасників справи можуть викладатись як в заявах по суті спору, так й бути особистими – наданими особисто (усно) в судовому засіданні як за ініціативою суду, так і з власної ініціативи (зокрема, в процесі дослідження доказів чи після цього). Ці «пояснення», з огляду на приписи ч. 1 ст. 229 ЦПК України, під час розгляду справи суд повинен безпосередньо дослідити як докази у справі [8, с. 25, 26]. Такі пояснення заявників (а заявниками згідно із ст. 317 ЦПК України можуть бути: батьки, член сім'ї, опікун, піклувальник, особа, яка утримує та виховує дитину, інші законні представники або інші заінтересовані особи), оформлені заявою по суті спору, можуть подаватись ними безпосередньо до суду (наприклад, через електронний кабінет підсистеми електронного суду або ж з накладенням електронного підпису засобами електронної пошти). Якщо ж заява до суду подається представником заявника, то його пояснення можуть бути оформлені, наприклад, у вигляді проведеного адвокатом опитування (п. 7 ч. 1 ст. 20 Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Так само не виключається проведення адвокатом письмового опитування осіб, які не можуть з'явитись до суду (взяти участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції) для їх допиту в статусу свідків.

Таким чином, з огляду на визначення законодавцем спеціального судового (процесуального) порядку встановлення факту народження/смерті особи на тимчасово окупованій території, особливості якого закріплено у ст. 317 ЦПК України у вигляді певних винятків із загальних правил розгляду справ, встановлених ЦПК України, вирішення таких справ має відбуватись з обов'язковим урахуванням положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», зі змісту якого, на нашу думку, випливають певні винятки щодо допустимості доказів, які подаються заявниками на підтвердження факту народження/смерті особи на ТОТ. Такі винятки стосуються як письмових доказів – документів, оформлених неукраїнською мовою та недержавного зразка, виданих установами самопроголошених утворень, розташованих на ТОТ, на підтвердження фактів народження і смерті, так й письмових пояснень заявників та інших осіб (які у зв'язку із проживанням на ТОТ не можуть взяти участь в судовому засіданні), оформлених у вигляді проведеного адвокатом письмового опитування. Зазначений підхід відповідатиме державній політиці щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій та забезпечуватиме здійснення і захист прав їхніх мешканців з урахуванням принципу розумності.

Список використаних джерел:

1. Луцька Г. В. Правове забезпечення охорони та захисту цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2021. 483 с.
2. Короед С. О. Луцька Г. В. Науково-практичний аналіз змін законодавчого регулювання порядку встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України після введення воєнного стану. Юридичний бюлетень. 2022. № 26. С. 135–142. URL: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.26.18>.
3. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей державної реєстрації актів цивільного стану, що відбулися на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України та за межами України від 28.02.2023 № 9069. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41464>.
4. Короед С. О. Визначення судом походження дитини при встановленні факту її народження на тимчасово окупованій території: проблеми теорії і практики цивільного судочинства. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. 2021. Вип. 89. С. 103–114. URL: <https://doi.org/10.33663/1563-3349-2021-89-103>.
5. Штефан А. С. Механізм доказування у цивільному судочинстві: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. К., 2020. 470 с.
6. Огляд судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану (коментований) / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного цивільного суду / Відпов. за вип.: суддя ВС у КЦС, к.ю.н.

О. В. Білоконь, суддя ВС у КЦС, к.ю.н О. М. Ситнік. Київ, 2025. 134 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_fakt_voen_stan.pdf.

7. Гулейков І. Встановлення фактів народження або смерті особи в умовах воєнного стану або на тимчасово окупованій території України: презентація / Верховний Суд, 2022. 16 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Vstanovl_faktuv_narodj.pdf.

8. Короед С. О. Доказове значення пояснень учасників справи за новим Цивільним процесуальним кодексом України. Судова апеляція. 2019. № 3 (56). С. 21–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2019_3_5.